

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.143

СМАЗНОВА І.С.

НАСИЛЬСТВО ЯК МЕТОД МАНІПУЛЮВАННЯ ЛЮДСЬКОЮ СВІДОМІСТЮ

Статтю присвячено одній із проблем подолання тероризму, а саме – неоднаковому його відображенні в індивідуальній та суспільній свідомості. Проаналізовано логіко-методологічний аспект взаємодії феномена тероризму зі свідомістю людини. Зроблено висновки щодо переваги однобічних поглядів суспільства на боротьбу з тероризмом, де адекватною відповіддю має бути тільки спричинення його носіям рівнозначного зла.

Ключові слова: насильство, тероризм, відображення в суспільному усвідомленні, руйнівний ефект, маніпуляція свідомістю.

Статья посвящена одной из проблем преодоления терроризма, а именно – неодинаковому его отражению в индивидуальном и общественном сознании. Проанализирован логико-методологический аспект взаимодействия феномена терроризма с сознанием человека. Сделан вывод о перевесе односторонних взглядов в обществе на борьбу с терроризмом, где адекватным ответом должно быть только причинение его носителям равнозначного зла.

Ключевые слова: насилие, терроризм, отражение в общественном понимании, разрушительный эффект, манипуляция сознанием.

The article is about one of the problems of overcoming terrorism such as the unequal its reflection in the individual and social consciousness. Was made the logical-methodological aspect of the phenomenon of terrorism and its interaction with human consciousness. It was drawn the inference about the one-sided preponderance of society's view on the fight against terrorism, where is the suitable response should be only equivalent causation the evil for subjects of terrorism.

Key words: violence, terrorism, reflected in the social sense, destructive effect, manipulation of consciousness.

Вступ. Тероризм є явищем далеко не новим, але ефективного способу боротьби з ним ще не вироблено, багато в чому пояснюється неоднаковим його віддзеркаленням як в індивідуальній, так і в суспільній свідомості. Отже, справа полягає в неоднаковому ставленні людей до цього негативного явища. Тут варто пригадати байку про лебедя, рака та щуку. Відсутність єдності відбивається на теоретичній свідомості, заважаючи виробити єдину загальноприйнятну дефініцію тероризму, структуру його системних ознак, визначення суб'єктно-об'єктного складу, причинно-наслідкового зв'язку, та – як результат – знаходження шляхів ефективною йому протидії.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу логіко-методологічного аспекту проблеми суспільного розуміння тероризму, який залишається недостатньою мірою дослідженим, що ставить певні перешкоди на шляху створення ефективного механізму регулювання боротьби з тероризмом.

Результати дослідження. У публікаціях, присвячених осмисленню феномена тероризму, однією з центральних проблем є проблема взаємодії тероризму зі свідомістю людини. Значна увага приділяється психологічному ставленні до тероризму, здатності використовувати провокаторами для досягнення поставлених ними цілей образу або стереотипу тероризму як абсолютного зла і т. ін. Надається певний прогноз, пропонуються різні ідеї стратегії боротьби з тероризмом як видом насильства, у тому числі і шляхом ідеологічного забезпечення цієї боротьби.

Варто зазначити, що до тероризму як до явища соціального, а отже, невіддільного від сприйняття його на індивідуальному рівні та рівні суспільної свідомості, упродовж всієї людської історії

ставлення змінювалося. При цьому еволюціонував як сам феномен тероризму, так і його вплив на почуттєво-емоційний настрій людей, тобто психічне сприйняття його суспільством.

На ранніх етапах свого існування тероризм був такою формою насильства, коли особи, що скоювали терористичні акції, спрямовували їх на того або іншого представника офіційної влади, очікуючи від нього певної розумної, раціональної або ж навпаки – ірраціональної реакції. При цьому для терористів і тоді важливою була підтримка їх дій певною частиною населення. Так, на прикладі діяльності росіян бомбистів XIX – XX ст. можна спостерігати, яке істотне моральне схвалення «інтелігенції» та співчуття громадськості вони отримували. Проте варто нагадати – головна стратегія полягала у впливові на безпосередній об'єкт терористичного акту.

Стратегія сучасного терору є вже іншою. Суспільству терор відводить роль резонансного середовища для отримання від кожного терористичного акту максимального ефекту. Причому роль ця є двоякою. З одного боку, терор, як і раніше, виступає як засіб тиску на владу, а з іншого – спрямований на те, щоб викликати співчуття та схвалення своїх дій в одній частині населення та жах і паніку – в іншій. При цьому ця друга частина стратегії тероризму сьогодні стає, мабуть, головною. Метою тут є здійснення «легітимації» терору через загальнозначущі цінності, привертання уваги до якихось «глибинних, справжніх причин» кривавої події. Навіть якщо ця «справжня», «ідеальна» підстава (припустимо, соціальна несправедливість) насправді виявляється ні при чому, її наявність всіляко штучно підкреслюється, маскуючи у такий спосіб зовсім інші, деколи винятково корисливі, мотиви та підґрунтя здійснення терористичної акції. Адже до сьогодні терор має сенс лише там, де є присутньою можливість учинити значний вплив на суспільну свідомість.

Значний стрибок у розвиткові можливості швидкого отримання інформації через ЗМІ, через високошвидкісний Інтернет став, у світлі цієї проблеми, справжнім лихом сучасності. До XX ст. йшлося скоріш за все про тероризм локальний. Нині тероризм став одним із глобальних кризових явищ, ставши в один ряд з іншими загальнолюдськими проблемами. Прагнучи одержати сенсацію, ЗМІ у багато разів збільшують руйнівний ефект окремо взятого факту тероризму, здійснюючи вплив на здібність людини до уяви. Людина не захищена від маніпуляції її свідомістю. Цілком правильно зазначив С. Кара-Мурза, говорячи про мету терористичної акції, що на «поєднанні уявлення та почуттів заснований один з наймогутніших засобів дії на суспільну свідомість – тероризм, поєднаний з телебаченням. Образ невинної жертви доводиться телебаченням до кожної сім'ї, а уява «підставляє» на місце жертви самого телеглядача або його близьких, що породжує цілу бурю почуттів. Потім справа техніки – спрямувати ці почуття на той образ, який найнялися порушувати маніпулятори (образ армії, уряду, ісламських фундаменталістів і т. ін.)» [5, с. 190]. Таким чином, мета терористів – підірвати суспільну свідомість, придушити здатність людини мислити логічно.

М.Г. Делягін зазначає: «Сучасна людина втратила вироблення навичок самостійного мислення, нею виключно легко маніпулювати. Ця деградація знизила ефективність масової людської свідомості» [2, с. 22–23]. Тут варто зазначити ще одне нове, але за своїми наслідками, що позначається на рівні суспільної свідомості, вкрай негативне явище. Йдеться про антитерористичні заходи, що запроваджуються низкою держав, коли ці акції протидії за своїм змістом, масштабами руйнувань, кількості людських жертв мало чим відрізняються від терористичних. За прикладами не потрібно далеко ходити, достатньо пригадати нещодавню історію Афганістану, Косово, Іраку тощо.

«Свідомість – це стан психічного життя індивіда, що виражається у суб'єктивній переживаності подій зовнішнього світу та житті самого індивіда» [4, с. 589]. Маніпулятори людською свідомістю (терористи, ЗМІ, державні урядовці, практичні та наукові фахівці тощо) досягли високого ступеня майстерності в управлінні цим процесом. Можна прослідити, як зовсім недавно, наприкінці 70-х і початку 80-х рр. цивільне населення якщо не підтримувало, то принаймні співчувало «борцям проти соціальної несправедливості», вважаючи, що тероризм породжений політичним тягарем. Зараз за збереження такої групи «підтримки» дедалі більше зростає частина суспільства, яка через страх за себе, близьких, готова із захопленням приймати будь-які, зокрема терористичні, заходи боротьби з тероризмом. Дослідники вже б'ють тривогу, заявляючи про появу так званого тероризму, здійснюваного державами. Насильство народжує насильство. Який же принцип виявиться у цьому випадку більш ефективним: принцип Старого Завіту «Око за око, зуб за зуб» чи принцип Нового Завіту, що закликає підставити особі, яка б'є тебе по щоці, другу щоку? Чи зможе людство розумно поєднати ці явні крайнощі – помста та прощення? Є суперечність, від вирішення або не вирішення якої (до речі, це стосується й інших глобальних проблем) залежать життя та благополуччя всіх людей. Але поки що, мабуть, період діалектичного синтезу зазначених протилежностей не настає. Їх поки багато хто розглядає тільки як альтернативні можливості.

З одного боку, в середовищі аналітиків феномена тероризму посилюються заклики до виявлення та усвідомлення внутрішніх спонукальних мотивів, які породжують насильство, без їх викорінення ефективно протидіяти феномену тероризму неможливо, з іншого – звучить заперечення: не можна ні розуміти, ні прощати терористів. Так, екс-прем'єр-міністр Ізраїлю Б. Нетаньяху пише: «Спроба зрозуміти психологію тероризму – означає пробачити. Ніякі реальні або уявні причини, що висуваються терористами на виправдання своїх дій, не можуть бути взяті до уваги» [3, с. 53–54].

М.І. Беляєв пропонує іншу форму насильства – «здійснювати примусове лікування свідомості», причому не стільки терористів, скільки самого суспільства [1, с. 62].

Усі поділяють лише одну думку: тільки формування нової суспільної свідомості, тільки заходи ідеологічної його підтримки здатні стати першим та наймогутнішим бар'єром на шляху поширення вірусу тероризму, свого роду «щепленням» від подальшого самовідтворення та саморозвитку тероризму. При цьому потрібно пам'ятати, що суспільна свідомість тільки тоді стає реальною силою, коли вона «просочує» більшість індивідуальних свідомостей, коли вона ґрунтується на свідомій індивідуальній самоорганізації, а не сліпому прямуванню за поведирями, що часто ведуть винятково до досягнення своїх корисливих цілей.

Отже, внаслідок маніпулювання людською свідомістю з урахуванням новітніх розробок у сфері психофізіологічних наук, у суспільстві домінують більшою мірою односторонні погляди на проблеми тероризму, причини виникнення його осередків та методи боротьби з ним. Згідно з думкою більшої частини сучасного суспільства, тероризм є злом, адекватною відповіддю на яке є спричинення рівнозначного зла. Звідси випливає майже одностайне визнання єдино прийнятних методів боротьби з тероризмом – насильницьких, які часто важко відрізнити від терористичних.

Інтерес до вивчення сприйняття індивідуальною та суспільною свідомістю феномена тероризму є благодатним ґрунтом у пошуку інструменту ефективної боротьби з тероризмом. Людському мисленню в умовах активного розвитку науки відводиться важлива роль як у збереженні вже накопичених та перевірених часом знань про зло, що зветься «тероризм», так й у формуванні механізму, здатного перейти від протидії до його повного викоринення.

Уявляється вкрай цікавою та оптимістичною думка М.Г. Делягіна про те, що «людство, як сукупний природний автомат, знаходячи виходи зі складних ситуацій, ще не встигло індивідуально осмислити вихід, вже знайдений ним на колективному (і, відповідно, несвідомому) рівні. Цей шлях здається значній частині людства несправедливим (скоріш за все, він і насправді є несправедливим) та неефективним – як неефективною є неусвідомлена і тому стихійна реакція складного і притому недосконалого організму» [2, с. 26]. Хотілося б думати, що це дійсно так, що людство, поставлене перед дилемою, висунутою проблемами глобального масштабу: загинути або вижити, ще не усвідомило, але вже зробило свій вибір. І як будь-який психічно здоровий організм воно зупинилося на пошуку потенційних сил для виживання. Проте світова криза, що наближається, зокрема його складова – тероризм, залишають дуже мало часу для проникнення цього усвідомлення в масу індивідуальних свідомостей і відповідно – для створення особового механізму протидії силам, що несуть смерть і знищення. Ідеологи та представники правлячих еліт повинні зрозуміти і відчувати: не можна нескінченно відкладати вирішення цього завдання, оскільки на карту поставлена доля людства.

Отже, дослідження генезису тероризму та відображення цього феномена у громадській думці показало, що сутнісно-змістовні характеристики феномена тероризму дають можливість аналізувати його в історичному розвитку, шляхом поєднання логічних зусиль дослідника з ретроспективним дослідженням еволюції його форм та історії вивчення цієї еволюції. Тільки таким шляхом є можливе вивчення передумов виникнення сучасного тероризму, початку, причин та умов виникнення всіх найважливіших його різновидів. Такий хід мислення під час дослідження сутнісних характеристик тероризму дав змогу дійти висновку, що для продуктивного вивчення феномена тероризму його треба розглядати тільки у взаємозв'язку з іншими філософсько-правовими категоріями: справедливість, насильство, демократія, політика. Як уявляється, тільки історичний аналіз феномена тероризму, сучасних форм його прояву дав змогу чітко усвідомити, що відчуження, справедливість, природне право є системоутворюючими основами феномена тероризму. Однак аналіз відображення феномена тероризму у свідомості показав, що в середовищі аналітиків тероризму тривають абстрактність та розпливчастість у розумінні тероризму і способів його класифікації. Пов'язане це з тенденцією тотального зведення тероризму до суто політичного явища або розгляду цього феномена тільки як злочинної діяльності, що належить до сфери кримінального права.

Ускладнює дослідження, як уявляється, відсутність чіткого загальноприйнятого розмежування тероризму і процесів, які також мають своєю основою застосування насильства (війна, революція, національно-визвольний рух, партизанська боротьба і т. ін.). Крім того, слово «тероризм» є похідним від слова «терор», але часто ці слова необґрунтовано використовуються як синоніми.

Досить часто у дослідженнях тероризму має місце абстрактний підхід, коли відриваються одне від одного ті чи інші властивості цього складного соціального явища. Важливо також пам'ятати про необхідність відрізнити за якістю один вид тероризму від іншого, а не обмежуватися простим їх перерахуванням та констатацією.

Здається, що спонукає появу тероризму процес правової легітимації насильства як інструмента політики. Несправедливість цього процесу та несправедливість самого «насильства зверху» часто приводять до правового нігілізму мас і своєрідної, неправової, в основному – соціально-психологічної, легітимації в її середовищі вже насильства, спрямованого проти існуючої влади. Без такої під-

тримки з боку певних верств населення «насильства знизу» тероризм як явище навряд чи зміг би коли-небудь досягти значних масштабів.

Таким чином, філософсько-правовий аналіз тероризму і боротьби з ним свідчить, що однією з причин недостатньої ефективності боротьби з тероризмом є неадекватне розуміння як сутності цього явища, так і форм його прояву. Адекватне розуміння тероризму припускає не тільки його співвідношення з насильством, але й усвідомлення взаємозв'язку його різних аспектів: політичного, правового, релігійного, морального тощо, а також – розуміння механізму їх цілісності та взаємовпливу. Тому позначені вище загальні світоглядно-методологічні умови правильного розуміння явища тероризму є надзвичайно важливими.

Дослідження співвідношення тероризму та насильства привело до висновку, що історично та логічно в основі тероризму є насильство як спосіб боротьби за так чи інакше зрозумілу справедливість.

Дослідження співвідношення тероризму та права привело до висновку, що право є політичним інструментом в процесі легітимації насильства як невід'ємного засобу влади під час вирішення нею суспільних проблем.

Дослідження співвідношення тероризму і психології людей дає змогу стверджувати, що окрім самого акту насильства побічною зброєю терористів стає вигідна терористам реакція населення, що полягає або у їх схваленні, або у відчутті страху, що спонукає людей чинити тиск на свій уряд у потрібному терористам напрямі.

Дослідження співвідношення понять та феноменів тероризму і справедливості привело до висновку, що процес легітимації насильства та несправедливості самого «насильства зверху» часто приводить до правового нігілізму мас і своєрідної, неправової, в основному – соціально-психологічної, легітимації пригнобленою частиною суспільства вже противладного насильства.

Дослідження співвідношення тероризму і моральності приводить до висновку, що правове вирішення проблеми тероризму виявляється невіддільним від її морального вирішення. Те, що для одних є добром, інші сприймають як зло, з яким необхідно боротися, зокрема рівнозначними методами аж до підпорядкування або навіть усунення супротивника. Суперечність із цього приводу у будь-якому суспільстві полягає в тому, що одна його частина приймає право на легітимне насильство, тоді як інша – категорично заперечує саму думку його застосування, навіть якщо така міра здається цілком адекватною і рівнозначною, а головне – справедливою. Головною, часто трагічною, помилкою тут є відсутність орієнтації на Абсолют, розуміння моральності та справедливості у душі софістичної відносності. «Якщо Бога немає, то все дозволено» – саме так сформулював цю моральну ситуацію Ф.М. Достоєвський.

Висновки. Таким чином, новітні розробки у сфері психофізіологічних наук озброюють деяких політиків та ідеологів методами маніпулювання людською свідомістю. У свідомості людей формується розуміння тероризму як певної зовнішньої сили, яка подібно до природного катаклізму має виключно зовнішні причини. Наслідком такої цілеспрямованої роботи є переважання в суспільстві однобічних поглядів на причини виникнення тероризму та методи боротьби з ним. Згідно з такими поглядами, тероризм є злом, адекватною відповіддю на яке повинне бути тільки спричинення його носіям рівнозначного зла.

Список використаних джерел:

1. Беляев М.И. Милология. Трактат о новом мышлении / М.И. Беляев. – М., 2009. – 478 с.
2. Делягин М.Г. Мировой кризис: общая теория глобализации / М.Г. Делягин. – М., 2003. – 768 с.
3. Нетаньяху Б. Война с терроризмом: как демократии могут добиться поражения сети международного терроризма / Б. Нетаньяху. – М., 2002. – 207 с.
4. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / [науч.-ред. совет: В. Степин, А. Гусейнов, Г. Семигин, А. Огурцов и др.] ; Ин-т философии РАН ; Нац. общ.-науч. фонд. – М. : Мысль, 2010. – Т. 3. – 692 с.
5. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М. : Изд-во «Эксмо», 2005. – 832 с.